

УДК 655.41:07(477)"19":929 Чикаленко

Ю. О. Бойко
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

**ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО – ВИДАВЕЦЬ ПЕРШОЇ
УКРАЇНОМОВНОЇ ЩОДЕННОЇ
ГАЗЕТИ «РАДА»**

На документальних джерелах висвітлено процес видання першої щоденної україномовної газети «Рада», прослідковано весь період видання газети та її вплив на свідомість українського суспільства. Також відображено роль Євгена Чикаленка у процесі зародження та становлення української преси.

Ключові слова: Євген Чикаленко, газета «Рада», видавничий процес.

Ім'я Євгена Чикаленка (1861–1929) – землевласника, мецената і видавця, громадського діяча та політика – свого часу знала вся Україна. За радянських часів Є. Чикаленка, чия діяльність не вписувалася в рамки офіційної ідеології, було забуто, і лише за отримання незалежності в нашій державі його постать розпочала своє тріумфальне повернення в українську історію.

Дослідження життєвого шляху Є. Чикаленка, становлення його суспільно-політичних поглядів, формування громадських та наукових пріоритетів дозволить глибше познайомитися з цією особистістю, яка стояла біля витоків українського національно-визвольного руху, зробила вагомий внесок у будівництво Української держави, сприяла виданню першої української щоденної газети «Рада». Саме видавничий напрям діяльності Є. Чикаленка і став предметом наших студій.

Останнім часом відбувається активне освоєння і публікація історико-джерельної бази, пов'язаної з газетою «Рада», зокрема епістолярної спадщини засновників і видавців газети, її співробітників. У цій царині плідно працюють Н. Миронець [1], І. Старовойтенко [2], Ю. Середенко [3], О. Іванченко [4]. Окремі публікації належать перу Ф. Погребенника [5], І. Гирича [6], В. Верстюка [7], В. Панченка [8], О. Березовського [9]. Безпосередньо історії газети присвячені роботи Н. Фіголь [10], А. Кобинець [11] та ін. Перевидана мемуарна спадщина Є. Чикаленка: «Спогади», «Уривки з моїх споминів за 1917 р.», щоденники за період від 1907 до 1920 р. Однак вивчення впливу і значення газети «Рада» та ролі

її співробітників у державотворчих процесах, пробудженні національної свідомості, підтримці й розвитку національної культури, зокрема «радівський» період в історії української журналістики, ще чекає на своїх дослідників.

Євген Харлампійович Чикаленко народився в сім'ї повітового судді на Херсонщині. Початкову освіту здобув в Одеській приватній гімназії, потім навчався в Єлисаветградському вищому реальному училищі, за фахом агроном. У 1883 р. стає вільним слухачем Харківського університету. За активне студентське життя був узятий під нагляд поліції на п'ять років із забороною мешкати в Києві, Харкові, Петербурзі, Москві. Від травня 1885 р. Є. Чикаленко живе в родинному маєтку в с. Перешори на Херсонщині. У 1894 р. Євген Харлампійович оселяється в Одесі, де відразу вступає до місцевої української «Громади». Восени 1900 р. Є. Чикаленко переїздить до Києва і саме тут, за його словами, «...з головою пірнає в українську громадську діяльність» [12, с. 36].

Револьюційні події 1905 р. змінили ситуацію в Російській імперії. Поширення демократичних ідей змусило імперський уряд піти на деякі поступки. Так, Маніфест від 17 жовтня 1905 р. задекларував свободу слова, що було значною перемогою прогресивних сил, які до цього часу не могли скористатися друкованим органом як трибуною, щоб відкрито заявити про громадянські права та свободи. Додатковим поштовхом до появи української преси в Наддніпрянській Україні стали «Тимчасові правила про пресу», проголошені царським урядом 24 листопада 1905 р., які скасували існуючу загальну та духовну цензуру періодичних видань.

З пожвавленням українського руху та відродженням української преси до Києва почали надходити листи з проханням видавати щоденну газету. Адже саме Київ, будучи культурним, літературним і політичним центром, мав для цього духовні та професійні сили. Є. Чикаленко взяв безпосередню участь в організації української преси. Тому, відкинувши свій попередній задум про видання тижневика для селян і усвідомивши нагальну потребу в щоденній українській газеті, Є. Чикаленко з усією наполегливістю взявся до втілення свого задуму в життя. З цього приводу Д. Дорошенко писав: «...в створенні української преси Є. Чикаленко взяв якнайбільшу участь: можна сказати, що становлення української преси у Києві було головною його заслугою» [13, с. 44].

Особливо гостра дискусія точилася щодо ідеологічного спрямування газети: на яку аудиторію вона повинна орієнтуватися – на народ чи на інтелігенцію. Є. Чикаленко наполягав, що на той час газета потрібніша народові, аби він отримував такі очікувані і важливі для нього новини про волю, землю, школу, освіту рідною мовою: «Я раз у раз був тієї думки,

що нам перш всього треба народньої газети; тепер я просто перелякався того, щоб російська прогресивна течія не вирвала з наших рук народу. Але газета мала бути не просто для народу, який ледве може слезувати друковане слово, а й для сільської інтелігенції: для учителів, фельдшерів, писарів, через яких газета вже доходила б до народу» [14, арк. 43].

Дозвіл на видання української щоденної суспільно-політичної, економічної та літературної газети «Громадська думка» та журналу «Нове життя», незважаючи на ряд перешкод, було отримано наприкінці грудня 1905 р. Перший номер «Громадської думки» український народ отримав 1 січня 1906 р.

На щоденну українську газету були покладені такі функції: «...давати щоденний огляд політичного, громадського, економічного і літературного життя на Україні, в Росії та по чужих землях; поезії та оповідання, наукові фейлетони. «Громадська думка» буде стояти за рівне усім право і справжню волю особи, слова, друку, віри, зборів, і спілок; оборонятиме право українського народу на своє національно-політичне життя і через те вимагатиме автономії України – щоб народ український сам порядкував своїми справами і мав свою крайову народну раду (сейм), а іншим народам на українській землі щоб забезпечені були також національні права; вимагатиме широкої і безплатної освіти рідною мовою для усього народу» [15, арк. 57].

Але радість видавців була передчасною: на редакцію учинила напад поліція і вилучила перше число газети. Всупереч судам, конфіскаціям, цензурним заборонам, штрафам, арештам співробітників газета виходила сім з половиною місяців. Проте після чергового жандармського обшуку «Громадську думку» 18 серпня 1906 р. закрили. Незважаючи на це, покладені на неї функції були досягнуті: відбувся прорив у свідомості мас, українське суспільство потребувало і вимагало українського слова.

Після закриття «Громадської думки» було отримано дозвіл на видання газети «Рада», яка почала виходити з 15 вересня 1906 р. Газета «Рада» не мала партійної приналежності, відстоювала на своїх шпальтах ідею, покладену в основу діяльності «Товариства українських поступовців» – повну українізацію життя населення Малоросії. Вона висвітлювала життя українських земель і була спочатку орієнтована на широку аудиторію читачів, але згодом, через брак коштів, переорієнтувалася на українську інтелігенцію.

У першому номері редакційна рада газети звернулася до читачів з такими словами: «Починається нова газета. Коли виходить перший номер газети в якого іншого народу, то редакція звичайно пояснює, через що вона надумалась видавати газету, що саме інші газети не робили такого,

що хоче зробити нова газета. Цим поясненням нова газета доводить своє право на життя. Національно-культурні потреби українського народу, конституційний лад в Росії такий, який забезпечував би в повній мірі права кожної людини і кожного народу, добре й щасливе життя людей і земля хліборобам – от те, про що найбільше говоритимемо у своїй газеті і що завжди оборонятимемо... ми будемо говорити тільки те, що велить нам наша совість, наша повинність перед рідним краєм, перед мільйонами його народу, якому ми хочемо волі, спокою і щастя» [16, с. 1].

Є. Чикаленко надавав великого значення існуванню «Ради» – єдиної на той час газети в Росії, яка висвітлювала український національний рух. Він вважав обов'язком свого життя видавати цю газету, адже був переконаний, що «Рада» – «...се єдиний щоденний часопис в Україні, який будить національну свідомість...» [17, с. 782].

Газета «Рада» надходила до українського читача з 15 вересня 1906 до 21 липня 1914 р. Загалом було віддруковано: у 1906 р. – 92 номери, 1907 р. – 291, 1908 р. – 297, 1909 р. – 295, 1910 р. – 297, 1911 р. – 294, 1912 р. – 295, 1913 р. – 296, 1914 р. – 161.

Передплата на газету приймалася тільки на повні місяці, з 1-го до 1-го числа кожного місяця. Річну передплату газети, яка становила 6 крб., можна було виплачувати частинами – в 2–3 платежі. Закордонна передплата газети становила 11 крб., але якщо «Рада» передплачувалася через поштові відділення, тоді газета коштувала дешевше. В цьому проявлялася турбота і зацікавленість редакції у збільшенні кола своїх читачів. Основними районами передплати були Правобережна і Лівобережна Україна, практично всі губернії Російської імперії, про що свідчить «Список передплатників газети «Рада» за губерніями та областями» [18, арк. 1–2].

Ось деякі дані про кількість передплатників: Полтавська – 465 осіб, Київська (без м. Києва) – 295, Подільська – 259, Катеринославська – 242, Харківська – 214, Херсонська – 194, Чернігівська – 167, Волинська – 120, Санкт-Петербург – 90.

Структура редакції газети була доволі проста: загальне керівництво покладалося на редакційний комітет, до складу якого входили видавці, редактор та кілька завідувачів відділів. Така практика протрималася до 1907 р., а потім усі функції перебрали на себе видавці – Є. Чикаленко та літературний критик В. Леонтович. Республіканська форма управління газетою була відкинута і, як писав Є. Чикаленко, «...настав просвещонний абсолютизм, і настав у редакції спокій, тиша і мирна праця» [19, с. 334].

Після того, як усі юридичні права на газету перебрав на себе Є. Чикаленко, постало питання про нового редактора газети – Б. Грінченко пробув редактором лише перші п'ять номерів від виходу газети. Велися

тривалі переговори з філологом О. Русовим та письменником М. Коцюбинським. Але жоден з них не прийняв пропозиції. Саме на цей час припав приїзд до Києва М. Грушевського, який і взяв на себе фактичне редакторство газети. Проте цю посаду М. Грушевський обіймав недовго. Після нього редактором став М. Павловський – «...людина урівноважена, спокійна вдачею, надзвичайно працююча» [20, с. 6]. Секретарем був журналіст, політик С. Петлюра, який одночасно був редактором також і соціал-демократичного тижневика «Слово». За період виходу газети секретарями-редакторами були письменник В. Королів, перекладач та мовознавець П. Сабалдир (Майорський), письменниця М. Грінченко (Загірня).

Редакція газети розташовувалася в Києві, на вулиці Великій Підвальній (нині Ярославів Вал), № 6, та поділялася на п'ять відділів, які формувалися не за проблемно-тематичним принципом, а за географічно-територіальним. Так, відділом «По Україні» керував студент-історик Д. Дорошенко – «...справжній український аристократ, потомок славного гетьмана Петра Дорошенка, дипломат у поводженні з людьми...» [21, с. 7]. Відділ «По Росії» був закріплений за перекладачкою, письменницею Л. Старицькою-Черняхівською. «Закордонний відділ» вів публіцист, перекладач М. Лозинський – «...дуже здібний галицький публіцист...» [22, с. 7]. «Польським відділом» керував Б. Ярошевський – українець-католик. П'ятим був відділ «З газет та журналів». Завідував редакцією і всіма фінансовими справами газети М. Синицький, якого згодом замінив педагог Г. Шерстюк – «...колишній учитель, автор відомої української граматики, людина щиро віддана українській справі...» [23, с. 7]. Рубрики газети, як і співробітники, час від часу змінювалися, але основа редакції залишалася сталою.

У газеті детально висвітлювалися політичні події як всередині країни, так і за її межами, подавалися наукові та художні статті різної тематики, критичні матеріали на новинки в літературі, огляд журналів та газет, подій внутрішнього та місцевого характеру тощо [24, арк. 2]. Крім щоденних статей та матеріалів (К. Лоського, М. Лозинського, О. Маковея та інших), а також телеграм та бібліографічних заміток, у «Раді» друкувалося багато статей науково-популярного характеру, насамперед, – статті професора М. Грушевського і, зокрема, його огляд поступу української політичної і громадської думки за минуле, XIX ст., далі – низка статей Б. Грінченка на теми української історії, української території і людності, наприклад, стаття «Якої нам треба школи», що пізніше набрала широкої популярності як окрема брошура.

Низка статей історика, літературознавця В. Доманицького (підпис – В.) мала історичний, громадський і літературний характер. Зі статей були

такі, як замітки до нового видання Шевченкового «Кобзаря» або «Святе Письмо українською мовою», де подавався історично-літературний огляд перекладів від другої половини XVI ст. Були у Доманицького й огляди української преси в Росії та ряд інших.

Є. Чикаленко, у міру можливості, також подавав свої дописи до газети. Здебільшого він висвітлював питання, які могли привернути увагу селянина. Так, у рубриці «З українського життя» Є. Чикаленко розповідав про становище на селі і створення кредитових товариств для селян. У статті «До громадянства» робив заклик до тих, хто має змогу чим-небудь допомогти товариству «Просвіта», і розкривав значення цього товариства для українського національного відродження. У рубриці «Розмова про всячину» Є. Чикаленко подав низку статей, в яких висвітлював ставлення селян до виборів у Думу і їхню участь у виборах. Загалом цьому питанню було присвячено шість статей та ще чотири статті під назвою «Про землю», де він доводив, що не земля є основним чинником добробуту селян: «...народові крім землі потрібна воля, самоврядування, права людини, освіта, а без цього, хоч і вся земля буде в його руках, то він бідуватиме як і бідував» [25, с. 3]. У п'яти номерах газети «Рада» за 1908 р. Є. Чикаленко надрукував ряд статей під назвою «Земельне питання і Дума», в яких детально виклав вирішення земельного питання на засіданнях Державної Думи.

Також у своїх дописах Є. Чикаленко порушував питання про мову: «...тільки просвіта на своїй народній мові будить народ від віковичного сну, виводить його з темноти на ясний світ до кращого життя» [26, с. 4]. Загалом Є. Чикаленко написав двадцять п'ять статей до газети «Рада», ще шість було видрукувано в газеті «Український голос» (Перемишль), дві – у газеті «Воля» (Відень), одна – у «Вільній Україні» (Відень), дві – в журналі «Письмо з Просвіти» (Львів). Крім того, Є. Чикаленко написав і видав ряд брошур про сільське господарство, які кілька разів перевидувалися за життя автора.

Редакція газети не мала фахових журналістів. Вони виховувалися, здобували досвід та авторитет тут, у газеті, безпосередньо в процесі роботи. Передові статті, як правило, писали, С. Єфремов, Ф. Матушевський, згодом М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Павловський, С. Петлюра. Талановиті огляди й фейлетони подавав С. Черкасенко. Свої оповідання опубліковували В. Винниченко, С. Васильченко, О. Олесь, М. Левицький та інші.

Газета «Рада» мала власних кореспондентів у Державній Думі, Державній Раді, а також у Лондоні, Парижі, Римі, Відні, Празі, Львові, Чернівцях та в усіх великих містах України. Редакція мала власний книжковий магазин, де продавалися твори українських авторів зі знижкою.

Є. Чикаленко завжди підтримував молоді таланти і закликав до співпраці всіх, хто має хоч який-небудь літературний хист. У своєму «Щоденнику» він зробив такий запис: «...коли нам пришло чи принесло хтось статтю чи якийсь твір хоч з краплею таланту, то ми незвичайно радіємо такій появі нової сили, нової надії і всіма силами намагаємось підтримати нового кебетливого автора» [27, с. 57].

Газета «Рада» була витвором талановитих особистостей, ідейно переконаних і безмежно відданих справі національного визволення. Проте через відсутність власних професійних кореспондентів і, відповідно, брак оперативної інформації редакція газети змушена була вдаватися до послуг Санкт-Петербурзького телеграфного агентства. Це не приносило популярності газеті, бо інтелігентний читач, на якого в перші роки була розрахована газета, те ж саме читав у російськомовній пресі, яка до нього надходила значно раніше. Крім того, головним каменем спотикання для газети залишалася проблема мови. Політика русифікації, що проводилася імперським режимом упродовж століть, коли українська мова, книжка, театр, преса були для царської адміністрації синонімами «мазепинства», не могла не позначитися на свідомості й побуті українців. Тому звиклий до російського правопису український читач ніяк не міг привичаїтись до іншого – українського правопису. «Він знає тільки ту мову, – писав Б. Грінченко, – яку чув у своєму куточку, – в селі чи на хуторі, – та до якої доточив трохи форм, що zostалися йому в голові після читання десятка українських книжок, і все, що виходить за межі цього вбогого придбання, – все те в нього негарне» [28, с. 2].

Щоденникові записи Є. Чикаленка свідчать про те, що він щодня, щогодини, перебуваючи в різних куточках України, опікувався своїм дітищем, цікавився тим, як його сприймають, які існують проблеми. Загалом Є. Чикаленко робить висновок, що «...газетна справа стоїть у нас дуже кепсько, майже безнадійно як із літературного, так найбільше з фінансового боку» [29, с. 50]. Найголовніші причини цього – не «виробилися» ані талановиті співробітники, ані публіка, яка б могла оплатити видання. Найбільше відчувався відтік обдарованих кадрів, які не в змозі були прожити з гонорарів і змушені були йти на чиновницькі та інші посади, бо «...українська преса не може так оплачувати літературної праці, щоб люди з неї жили» [30, с. 77]. З цього приводу В. Винниченко писав Є. Чикаленку в 1907 р.: «Краще десь гупати молотом, ніж дряпати пером нікчемні «твори», надряпані похапцем, не обдуманим, під приводом необхідності» [31, с. 5], бо таких творів треба було для заробітку написати 8–9 щомісяця.

Шкодило виданню й те, що саме свідомі українці досить часто були незадоволені «Радою», зокрема через особисті дріб'язкові образи, адже

більшість з них вважала себе письменниками, достойними публікуватися на її сторінках, а редакція змушена була їм відмовляти, тому що написане було або «неграмотне, або нудне, або не відповідало демократично-національному напрямкові» [32, с. 79].

Не зникає з часом і мовна проблема. Так, у щоденникових записах за 31 травня 1910 р. читаємо, що кількість передплатників зменшується також через мовне питання, що мало не кожен селянин хоче, щоб газета писалася мовою його села. Мовний парадокс яскраво ілюструє запис Є. Чикаленка за 8 червня 1910 р. про наявність двох течій щодо мови: лівобережці кажуть, що газета пишеться малозрозумілою галичансько-польською мовою, правобережці нарікають, що мова в газеті занадто вже змосковлена. Власне видавець теж усвідомлював мовну проблему, але вважав, що на той період це був об'єктивний стан речей: «Редакція і сама незадоволена мовою, і сухістю змісту, але безсильна поправити це, бо нема відповідних ні матеріальних, ні літературних сил...» [33, с. 102].

Найтяжчими для існування щоденної газети «Рада» були 1909–1914 рр. Всі проблеми, які існували до цього часу, не тільки не зникли, а ще й посилювалися. Про це довідуємося зі щоденникових нотаток Є. Чикаленка. Так, у записах від 14 лютого 1909 р. видавець розмірковує над труднощами, подальшою долею часопису і приходять до невтішних висновків: «...в близькій часі не можна сподіватися, щоб щоденна українська газета стала на свої ноги, існувала б без сторонньої допомоги» [34, с. 47]. Перш за все, видавець стверджує, що за останні п'ять років, відколи дозволено українське слово, так і не з'явився український читач. У містах ще немає інтелігенції, яка б, не озираючись, говорила українською як удома, так і на вулиці. Сільський читач не може прислужитися повною мірою українській пресі, тому що він неграмотний взагалі або «скалічений російською школою».

Лишилася проблема і з цензурою. У сільській місцевості люди боялися випусувати газету, тому що «в очах адміністрації це крамола». Є. Чикаленко зазначав: «Поки не зміняться обставини, поки не запанує законність, доти газета наша не може мати широкого розповсюдження в селі, не тільки серед народу, але й серед сільської інтелігенції. Учителі, священники, дяки, фельдшери, писарі та інші бояться її випусувати, щоб не втратити посади. Треба вже бути дуже зацікавленим українським рухом, треба бути ідейною людиною, щоб тепер випусувати газету будучи людиною, залежною від начальства. Але газета не може триматися на самих передплатниках героїв» [35, с. 47].

У містах ситуація була дещо інша: поліція не забороняла випусувати українські газети, такого тиску, як на селі, не було, але міста були

настільки «змосковлені», що лише незначний відсоток виявляв інтерес до українського руху. Тому в місті виписувала «Раду» лише людина національно свідомо, інші ж передплачували більш звичні та зрозумілі за мовою російські періодичні видання. Крім того, українські газети не могли конкурувати з російськими за оперативністю подання новин, що теж зменшувало на них попит.

Тому Є. Чикаленко дійшов висновку, що в містах українські видання передплачують лише ті люди, «...які цікавляться українським національним рухом, і все завдання в тім, щоб число таких людей збільшилось». У цьому мала б допомогти українська школа, але її також практично не було. Виходило зачароване коло: «...щоб існувала преса, треба свідомого громадянина, щоб було свідоме громадянство, треба, щоб існувала преса» [36, с. 47].

Незважаючи на ряд перепон, для себе Є. Чикаленко вирішив, що «...як там не є, а в інвентарі нашому мусить бути щоденна газета – чи буде передплатників 1400 чи 140, аби грошей стало!» [37, арк. 29].

Активно дискутувалося питання, як покращити видання. М. Комар наполягав на необхідності зменшити обсяг газети, викинувши для цього телеграми, вісті закордонні та з російських газет, щоб не дублювати російські видання. Є. Чикаленко та С. Єфремов, навпаки, доводили, що анкетні дані та дописи в редакцію свідчать про бажання читачів, аби видання було більшим та якомога повніше включало новини із закордонного та російського життя, тому що багато з них не можуть передплачувати два часописи – російський та український – і будуть змушені зробити вибір на користь повнішого та цікавішого.

Проте все це не могло бути вирішене без розв'язання головного питання, яке загрожувало закриттям, – матеріального. Фінансова проблема була чи не найголовнішою. Видавцю коштувало чимало сил і нервів умовити спонсорів виділяти кожного року гроші на видання газети. Адже власним коштом він не міг повністю оплатити видатки, хоча й постійно «...відривав від себе, від дітей, обрізував свої видатки до крайності, щоб не дати померти газеті» [38, с. 49]. Допомогти намагалися всі, кому була небайдужа доля українського часопису. Так, вірний друг і соратник П. Стебницький перерахував у 1908 р. 1000 крб. на видання газети та відмовився брати гонорар за свої статті, які надсилав до редакції. У листах до Є. Чикаленка він писав: «Ви і «Рада» – це, справді, факти історичного значіння, – і тому ви не маєте права кидати «Раду» [39, арк. 175]. Є. Чикаленко мав підтримку і від громадського діяча, публіциста Л. Жебуньова, який багато часу й енергії вклав у те, щоб поліпшити матеріальне становище газети, залучити якнайбільше передплатників. У найтяжчі часи для газети він, не

вагаючись, віддавав останні кошти, які були призначені на його лікування. Л. Жебуньов також виступив з пропозицією звернутися до громадськості та передплатників з проханням допомогти виданню вижити – якнайбільше залучити нових передплатників або заплатити за газету вдвічі більше.

У щоденниковому запису Є. Чикаленка від 11 листопада 1910 р. натрапляємо на заклик видавництва до передплатників, в якому звучить щира тривога про подальшу долю газети, відзначаються її здобутки й пояснюються певні недоліки, висловлюється прохання зарадити матеріальній скруті, адже часопис виходив уже п'ятий рік з дефіцитом приблизно 20 тис. крб., коли загальні видатки становили 40 тис.: «Щорічні доплати на цю справу знесли нас із матеріального боку до кінця... Ми думаємо, що наші читачі цілком розуміють, яким великим соромом впаде на все українське громадянство смерть єдиної щоденної газети на Україні і на довгі часи заплямує його перед іншими народами. Мало того – без газети, у великій мірі, тяжче буде досягнути успіху в інших справах, як от, наприклад, заведення своєї школи, української мови в судах або чого іншого, потрібного для нашого культурного розвитку...» [40, с. 125].

Громадськість активно відгукнулася на це звернення, до редакції почали надходити щирі листи, грошові перекази від української громади з усієї України. «Про закриття «Ради» ніхто й слухати не хоче. Кажуть, що смерть щоденної газети – це величезне нещастя для нас усіх, а через те треба вжити всіх заходів, аби вона жила» [41, с. 122], і далі – «...кланяються до землі тим людям, що затрачають сили і гроші на ведення газети і молять не губити надії, бо ще через рік, через два газета стане на свої ноги» [42, арк. 50]. Ці листи були великою моральною підтримкою видавцеві і спонукали його шукати нові джерела фінансування газети, звертатися до приватних осіб, товариств, з'їздів. Дуже активно проявили себе студенти, які агітували передплачувати газету, робили благодійні вистави, вечори. Таким чином, на допомогу Є. Чикаленку прийшли ті, кому була небайдужа доля української преси зокрема та українського руху загалом.

Постійні переслідування царським урядом, доволі часті конфіскації номерів і готових матеріалів позначилися на періодичності виходу газети. Необхідно було пильнувати кожне надруковане слово. Накладалися грошові штрафи, більшу частину яких сплачував сам Є. Чикаленко. Так, в московській газеті «Утро России» з'явилася редакційна стаття, в якій категорично стверджувалося, що українська газета «Рада» видається на німецькі гроші. Така заява обурила Є. Чикаленка, він в ультимативній формі зажадав від редакції російської газети спростувати це твердження, інакше подасть скаргу до суду за наклеп. Не бажаючи судової тяганини,

редакція газети «Утро России» надрукувала спростування і принесла вибачення Є. Чикаленкові. З цього приводу в своїх спогадах він писав: «Може я й сам дав привід до такої плітки, бо коли мені не стало грошей на видання газети і я продав 200 десятин в Тираспольському повіті німцям-колоністам, то, жартуючи, необережно казав голосно, що дійсно українська газета, як кажуть чорносотенці, видається на німецькі гроші, бо німці-колоністи дістають допомогу на купівлю землі з Німецького державного банку» [43, с. 155].

Твердження газети «Утро России» було тільки одним голосом з хору російської преси, де тон задавали шовіністичні «Новое Время» й «Киевлянин», які вдавалися до наклепів, інсинуацій та доносів. Саме на сторінках цих видань Є. Чикаленко зазнав найстрашніших звинувачень. За його словами, кореспондент А. Савенко з газети «Киевлянин» не раз писав, що український рух фінансують він та В. Симиренко. «Пізніше навіть міністр закордонних справ Сазонов сказав у Державній Думі, що весь український народ ведеться на німецькі гроші, але, на жаль, в Думі не знайшлося жодного посла, який запротестував би проти цієї клевети. А тим часом ми не тільки ніколи не дістали жодного пфеніга, жодного геллера з-за кордону, а навпаки, ще підпирали своїми грішми Наукове Т-во ім. Шевченка, різні українські інституції та видавництва в Австрії» [44, с. 155].

Великою моральною підтримкою видавцеві було те, що його родина не тільки не мала нічого проти цих витрат, а ще й підбадьорювала та допомагала всім, чим могла. З приємністю занотовує Є. Чикаленко в «Щоденнику» слова свого сина Левка: «Крутись, батьку, мотай головою, а «Ради» не покидай, бо це єдина плата нації за наше паразитичне існування на її організмі» [45, с. 51]. І до цих слів додає: «Хороші слова. Радісно мені було їх читати. Це мені моральна підтримка від старшого сина. Та я не покину її, поки не загину» [46, с. 52].

І все ж час від часу в Є. Чикаленка виникали сумніви, «...чи дотягне «Рада» до кінця року, не осоромить українців своєю смертю, бо яка ж то нація з нас без щоденної газети?» [47, арк. 53]. Смерть газети видавець називав і своєю духовною смертю: «Як помре «Рада», то я і сам щезну з українських горизонтів» [48, с. 28], «...виїду з Києва і заховаюся десь так, щоб і чутки за мене не було» [49, арк. 53]. Він навіть не погоджувався на скорочення видання до триразового, а також на підвищення розміру передплати. Щорічною мрією Чикаленка-видавця було дотягти до кінця року, а далі – «якось-то буде».

Отже, газета «Рада» від самого початку свого існування стала змістом життя Є. Чикаленка. Він її фінансував, намагався зберегти мир та спокій у редакції, оживити цікавими темами, наблизити до національного життя, а

серед передплатників посіяти зерна національної свідомості, сформувати національно свідомого українця.

Початок Першої світової війни для газети «Рада» став її фіналом. І це видавці та редакційний комітет зрозуміли завчасно, тому що видавати газету в російсько-патріотичному напрямі не хотіли, усвідомлюючи, що «перемога Росії може принести ще більший гніт, і лише розгром її послужить до нашого визволення» [50, с. 305]. Писати як раніше не можна було через цензурні умови, тому прийняли рішення подавати тільки факти, зайняти нейтральну позицію й військові події лишати без коментарів. Є. Чикаленко висловлював навіть надію, що, може, «благопечительное» начальство допоможе вийти нам з нашого тяжкого становища і заборонить нам видавати газету» [51, с. 308].

Таке рішення не забарилося. І, на великий жаль для всієї української громади, 21 липня 1914 р. газета «Рада» була закрита. Останнє число газети датувалося 20 липня. Офіційна версія звучала так: газета закрита в зв'язку з введенням воєнного стану в Києві [52, арк. 2]. Однак фактичним приводом до закриття стала публікація статті О. Білоусенка (О. Лотоцького) «Наше становище» в «Раді» за 18 липня 1914 р., № 161 [53, арк. 1–2].

Редактор газети А. Ніковський, який на той час опікувався справами «Ради», писав Є. Чикаленку, що «добився до воєнної цензури, і там сказали, щоб депутація не ходила... По розмові з цензором можна думати, що геть шансу на відкриття немає, в штабі мене запевнили, що «Рада» кликала український народ до повстання» [54, арк. 1–2]. Ця звістка застала Є. Чикаленка у Перешорах, він сприйняв її спокійно і навіть з полегшенням, бо не мав ані моральних, ані матеріальних сил вести газету далі: «...тут я отримав сподівану звістку про закриття «Ради» і зрадів, бо абсолютно не маю чим платити дефіцити» [55, арк. 145]. Хоча ще напередодні війни він не збирався припинити видання і писав в одному з листів до П. Стебницького про те, що коли розпочнеться війна, то кияни перенесуть видання «Ради» до Петербурга, й просив адресата підшукати редактора і відповідних співробітників, а також підготувати на це офіційний дозвіл.

3 січня 1915 р. Є. Чикаленко як видавець газети «Рада» надіслав А. Ніковському доручення на право проведення розрахунків з ліквідації справ газети. Таким чином, незважаючи на всі зусилля і Є. Чикаленка, і його товаришів, перша українська щоденна газета «Рада» припинила своє існування.

Газета «Рада» була речником і дзеркалом українського життя на всіх землях, де проживали українці, стежила за його розвитком, формувала національну думку. Кожне злободенне питання – культурне чи політичне – відбивалося на її сторінках. Видання «Ради» протягом 1906–1914 рр. було великим подвигом, великою національною заслугою Є. Чикаленка.

Список використаних джерел

1. Миронець Н. Листування Євгена Чикаленка з Володимиром Винниченком як джерело інформації про суспільно-політичне життя в Україні початку ХХ століття // Третя Академія пам'яті професора Володимира Антоновича 11–12 грудня 1995 р. Доповіді та матеріали. – К., 1996. – С. 282–289; Епістолярна спадщина українських громадсько-політичних діячів доби Центральної Ради як історичне джерело // Центральна Рада і український державотворчий процес : до 80-річчя створення Центральної Ради : матеріали наук. конф., 20 бер. 1997 р. : у 2-х ч. – К., 1997. – Ч. II. – С. 340–347; Чикаленко Євген. Из листів до «літературного хрещеника» // Учитель. – Харків, 1998. – № 7–8. – С. 13–20.
2. Старовойтенко І. Листування Євгена Чикаленка у фондах Інституту рукопису НБУВ // Архіви України. – К., 2003. – № 4–6. – С. 165–172; Опублікована епістолярна спадщина Євгена Чикаленка: історіографічний огляд // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство / Міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 250–262; Епістолярна та мемуарна спадщина Є. Х. Чикаленка на сторінках «Українського історика» // Бібліотечний вісник. – К., 2004. – № 1. – С. 45–49; Епістолярний діалог Євгена Чикаленка із Андрієм Ніковським // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 316–336; Проблеми української ментальності та державності в епістолярній спадщині Євгена Чикаленка // Україна і світ : етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри. – К. : Українська видавнича спілка, 2004. – С. 88–94.
3. Середенко Ю. Творча спадщина А. В. Ніковського як джерело дослідження громадсько-політичного та культурного життя України першої третини ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 – 2008; Є. Чикаленко, А. Ніковський. Листування. 1908–1921 роки. – К. : Темпора, 2010. – 448 с.
4. Іванченко О. Високих дум святе горіння: до історії народження української незалежної преси // Вітчизна. – 2004. – № 1–2. – С. 150–159; Іванченко Р. Історія без міфів. Бесіди з історії української державності. – К. : Український письменник, 1996. – 335 с.; Іванченко Р., Іванченко О. До глибини власної кишені : меценатство й українська література та журналістика // Дивослово. – 2000. – № 5. – С. 9–15.
5. Погребенник Ф. Неопублікована спадщина Євгена Чикаленка // Сучасність. – 1991. – Ч. 7–8. – С. 147–154.
6. Гирич І., Ляхоцький В. Археографічне опрацювання епістолярної спадщини українських і політичних діячів кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. // Архіви України. – К., 1995. – № 4–6. – С. 84–87; В. Липинський і Є. Чикаленко: консерватори і демократи // Загартована історією : ювілейний збірник на пошану професора Надії Іванівни Миронець з нагоди 80-ліття від дня народження / зб. наук. праць / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – 2013. – С. 165–174.
7. Верстюк В. Євген Чикаленко – будитель нації // Влада і політика. – 2001. – 13–19 квітня. – № 14. – С. 18; 20–26 квітня. – № 15. – С. 18.
8. Панченко В. «Яка страшна річ політика...». Несподіванки еміграційного епістолярію В. Винниченка // Вітчизна. – 2003. – № 3–4. – С. 100–117; Український

Дон Кіхот. «Головний ткач» матеріальної тканини нашої історії // День. – 2001. – 20 січня. – Ч. 12. – С. 5.

9. Березовський О. Заснування газети «Громадська думка» та особливості її діяльності (1905–1906) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Історія. – 2003. – Вип. 68–70. – С. 136–139; Умови та особливості формування українських періодичних видань у Наддніпрянській Україні 1905–1907 рр. // Наукові записки. Збірник праць молодих учених та аспірантів. Т. 11. – 2005. – С. 134–154.

10. Фіголь Н. Історія видання першої щоденної україномовної газети Наддніпрянщини «Рада» // Поліграфія та видавнича справа. – 2005. – № 42. – С. 54–63; Мова видання, якому не судилося відродитись (огляд газети «Рада»: 1906–1914) // Урок української. – 2002. – № 10. – С. 31–35.

11. Кобинець А. Фейлетон на шпальтах щоденника «Громадська думка» / «Рада» // Образ. – 2006. – Вип. 7. – С. 66–77; Шевченківська тематика на шпальтах щоденника «Громадська думка» / «Рада» (1906–1914) // Образ. – 2003. – Вип. 4. – С. 70–79.

12. Чикаленко Є. Спогади (1861–1907). – Львів : Діло, 1925. – Ч. II. – 139 с.

13. Дорошенко Д. Євген Чикаленко (1861–1929). Його життя і громадська діяльність. Прага: Видавництво фонду Є. Чикаленка при Українському Академічному Комітеті, 1934. – 100 с.

14. ЦДІА України в м. Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 822, 204 арк.

15. Там само.

16. Рада. – 1906. – № 1.

17. ВРФТ ІЛ ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, од. зб. 1638, арк. 782–792.

18. ІР НБУВ, ф. 44, од. зб. 10, 2 арк.

19. Чикаленко Є. Спогади. 1861–1907 / передм. В. Шевчука. – К. : Темпора, 2003. – 415 с.

20. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1: 1907–1917. – 426 с.

21. Там само.

22. Там само.

23. Там само.

24. ЦДІА України в м. Києві, ф. 295, оп. 1, спр. 51, 2 арк.

25. Чикаленко Є. «Про землю» // Рада. – 1906. – 9 червня. – № 131.

26. Чикаленко Є. «Про мову» // Рада. – 1906. – 3 травня. – № 100.

27. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К.: «Темпора», 2004. – Т. 1. (1907–1917). – 426 с.

28. Рада. – 1906. – № 36.

29. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 426 с.

30. Там само.

31. Миронець Н. Листування Євгена Чикаленка з Володимиром Винниченком // Українське слово. – 1995. – 23 листопада. – Ч. 47.

32. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 426 с.
33. Там само.
34. Там само.
35. Там само.
36. Там само.
37. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 52889–53079. Чикаленко Євген Харлампович Стебницькому Петру Януаровичу. Листи, листівки, телеграми 26 квітня 1905 р. – 20 вересня 1917 р. з Києва, Кисловодська, Москви, Мардарівки (Херс. губ.) в Петербург. 141 лист, 49 листівок, 1 телеграма. – 266 арк.
38. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 426 с.
39. ІР НБУВ, ф. 44, од. зб. 668–836. Стебницький П[етро Януарович] Чикаленку Євгену Харламповичу. Листи 14 серпня 1901 р. – 29 січня 1918 р. з [Петрограда], Кисловодська, Києва, Перешор, Кононівки. – 286 арк.
40. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 426 с.
41. Там само.
42. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 52889–53079. Чикаленко Євген Харлампович Стебницькому Петру Януаровичу. Листи, листівки, телеграми 26 квітня 1905 р. – 20 вересня 1917 р. з Києва, Кисловодська, Москви, Мардарівки (Херс. губ.) в Петербург. 141 лист, 49 листівок, 1 телеграма. – 266 арк.
43. Слабошпицький М. Ф. Українські меценати: Нариси з історії української культури. – К. : Видавництво М. П. Коць, 2001. – С. 138–162.
44. Там само.
45. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 426 с.
46. Там само.
47. ІР НБУВ ф. III, од. зб. 52889–53079. Чикаленко Євген Харлампович Стебницькому Петру Януаровичу. Листи, листівки, телеграми 26 квітня 1905 р. – 20 вересня 1917 р. з Києва, Кисловодська, Москви, Мардарівки (Херс. губ.) в Петербург. 141 лист, 49 листівок, 1 телеграма. – 266 арк.
48. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 426 с.
49. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 52889–53079. Чикаленко Євген Харлампович Стебницькому Петру Януаровичу. Листи, листівки, телеграми 26 квітня 1905 р. – 20 вересня 1917 р. з Києва, Кисловодська, Москви, Мардарівки (Херс. губ.) в Петербург. 141 лист, 49 листівок, 1 телеграма. – 266 арк.
50. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 426 с.
51. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 426 с.
52. ЦДІА України у м. Києві, ф. 295, оп. 1, спр. 51. Дело об издании в г. Киеве Гринченко Б. Д. и Чикаленко Е. Х. газеты на украинском языке «Рада». 20 января 1906 г. – 19 июня 1915 г. – 43 арк.

53. ІР НБУВ, ф. 44, од. зб. 13. Издатели и сотрудники газеты «Рада» Командующему войсками Киевского военного округа. Объяснительная записка по поводу помещенных в газете статей «Конец сезона» и «Шансы войны и мира». – 1914. – 2 арк.

54. ІР НБУВ, ф. 44, од. зб. 508. Ніковський Андрій [Васильович] Чикаленку Євгену Харламповичу. Листи : 8 вересня 1908 р. – 22 жовтня 1917 р. 3 Одеси, до Києва, ст. Мардарівки, с. Перешорів, Кисловодська. 159 арк.

55. ІР НБУВ, ф. III, од. зб. 52889–53079. Чикаленко Євген Харлампович Стебницькому Петру Януаровичу. Листи, листівки, телеграми 26 квітня 1905 р. – 20 вересня 1917 р. з Києва, Кисловодська, Москви, Мардарівки (Херс. губ.) в Петербург. 141 лист, 49 листівок, 1 телеграма. – 266 арк.

Y. Boiko

Eugene Chykalenko – a publisher of the first Ukrainian daily newspaper «Rada»

The article highlights the process of the first Ukrainian newspaper «Rada» edition, based on the documents, and reflects the role of Eugene Chykalenko in the process of formation and development of the Ukrainian press in the Dnieper Ukraine territory. Chykalenko proved to be an active public figure, a talented organizer, a capable publisher, writer and philanthropist. With a broad outlook, organizational skills, patience, ability to work with people and inexhaustible energy E. Chykalenko was one of the prominent figures of the Ukrainian movement. The article traces the entire period of the newspaper edition (1906–1914): it focuses on the structure of the newspaper, its editorial staff, pays attention to the columns of the newspaper and the number of subscribers. The article shows the influence of the Ukrainian newspaper «Rada» on the process of the Ukrainian society national consciousness formation in the early twentieth century.

Key words: E. Chykalenko, newspaper «Rada», publishing process.

Ю. А. Бойко

Евгений Чикаленко – издатель первой украиноязычной ежедневной газеты «Рада»

На основании документов статья освещает процесс издания первой ежедневной украинской газеты «Рада» и отображает роль Евгения Чикаленко в процессе зарождения и становления украинской прессы на территории Надднепрянской Украины. Е. Чикаленко проявил себя как активный общественный деятель, талантливый организатор, способный издатель, писатель и меценат. Благодаря широкому кругозору, организаторскому таланту, терпению, умению работать с людьми и неисчерпаемой энергии Е. Чикаленко стал одним из известных деятелей украинского движения. В статье отображается весь период издания газеты (1906–1914 гг.): акцентируется внимание на структуре газеты, ее редакционном коллективе, обращается внимание на рубрики газеты, количество подписчиков. Сделан вывод о влиянии украинской газеты «Рада» на процесс становления национального мышления украинского общества начала XX века.

Ключевые слова: Е. Х. Чикаленко, газета «Рада», издательский процесс.